

snažia odpovedať, sú zaujímavé nielen pre sociológov, psychologov, ale aj pre jazykovedcov. Vo fenomenologickom chápaní je práca s rozhovorom založená na podrobnom opísaní tohto rozhovoru, ale v metodológii nezodpovedá súčasnej úrovni rozvoja jazykovedy. Autorka uvádza ako ich hlavné nedostatky tieto: nerozlišujú reč a jazyk, preceňujú doplnkové asociatívne významy v procese poznania, nerozlišujú kontext a situáciu, zdôrazňujú jedinečné a osobité v slove a nezohľadňujú materiálnu podmienenosť rečovej komunikácie (s. 130).

Recenzovaná práca I. A. Butenkovej spĺňa všetky kritériá marxisticko-leninskej kritiky buržoázných smerov a škôl. Dôsledne odhaľuje pozitívne prvky, ku ktorým sa predstavitelia fenomenologickej sociológie dopracovali vďaka bohatému empirickému materiálu a veľkej snahe vyvrátiť pozitivismus, od nedôsledností a subjektívnoidealistických krajností, z ktorých asociologickosť a ahistorickosť autorka pokladá za najtypickejšie a najzávažnejšie. Práca je venovaná všetkým pracovníkom z oblasti spoločenských vied, ktorí sa zaoberajú problémom každodennosti, psycholingvistiky, spoločenského vedomia, kritikou buržoázných smerov v súčasnosti a pod. a je významným doplnením marxistickej literatúry s touto problematikou.

Katarína Nálepová

SVET A ČLOVEK

J. CETL: Svět a člověk. Úvahy o utváření a kultivaci světového názoru. Praha, Horizont 1988, 240 s.

Formovanie vedeckého svetonázoru je jednou z najdôležitejších úloh pri výchove socialistickej osobnosti. Osvojenie si vedeckého, marxisticko-leninského svetonázoru sa stáva jedným z hlavných predpokladov aktívnej účasti osobnosti pri výstavbe rozvinutej socialistickej spoločnosti. Bez hlbokého osvojenia si marxisticko-leninského svetonázoru, a najmä bez každodennej praktickej aplikácie jeho ideí v každodennej činnosti nemožno riešiť úlohy, ktoré pred našou spoločnosťou vystúpili v súčasnom zložitom období spoločenskej prestatby. Pevná svetonázorová báza vystupuje ako základný predpoklad orientácie sa človeka v zložitých súvislostiach a rozporoch súčasného sveta.

Nezastupiteľná a stále rastúca úloha vedeckého, marxisticko-leninského svetonázoru pri formovaní socialistickeho človeka sa viditeľne odráža aj v sústavnom raste pozornosti, ktorá sa venuje rozpracovaniu problematiky svetonázoru a jeho formovania v rámci marxisticko-leninskej teórie. V tejto oblasti sa v marxisticko-leninskej teórii dosiahli v poslednom období mnohé podnetné výsledky. Ako jeden z inšpirujúcich prínosov k uvedenej problematike treba hodnotiť knihu Jiřího Cetla *Svět a člověk. Úvahy o vytváření a kultivaci světového názoru*, ktorú v minulom roku vydalo nakladateľstvo Horizont.

Filozofické úvahy Jiřího Cetla, ktoré vznikli z popularizačných a propagandistických prednášok, sa sústreďujú na skúmanie súvislostí procesu utvárania a kultivácie svetonázoru socialistickej osobnosti. Ich základným cieľom je zapojiť vnímavého čitateľa do systematickejšieho a hlbšieho uvažovania

a sveta, t.j. v riešení tzv. základnej filozofickej otázky, avšak za predpokladu, že bude z gnozeologicko-ontologickej roviny domyslená až do svojich etických a životne filozofických dôsledkov a chápaná tiež ako isté riešenie vzťahu človeka a vecí“ (s. 100).

Axiologické potencie marxisticko-leninskej filozofie nespočívajú v konštituovaní a predpisovaní hodnôt. Proces konštituovania hodnôt je spojený so spoločensko-historickým procesom a úlohou filozofickej reflexie je tieto hodnoty analyzovať, ozrejmovávať a zdôvodňovať. Z podstaty, povahy a funkcie marxisticko-leninskej filozofie vyplýva nevyhnutnosť konceptualizácie, obsahového formulovania a zdôvodňovania určitého systému hodnôt.

V tretej časti knihy nazvanej *Svetový názor* sa Cetl zaoberá niektorými čiastkovými otázkami vlastného procesu utvárania svetonázoru a jeho obsahu. Pozornosť sa sústreďuje na skúmanie rôznych možností a foriem aktívneho ovplyvňovania svetonázoru, a to už aj v ranom detstve človeka. Autor hovorí o „ovplyvňovaní ľudí“, a nie o svetonázorovej výchove, o utváraní svetonázoru. Sústreďuje sa totiž na užší problém: nejde mu primárne o to, ako svetonázor vzniká, ale ako sa svetonázor už v podstate utvorený transformuje, posúva, obnovuje, upresňuje, konkretizuje vzhľadom na meniace sa podmienky, potreby a ciele spoločnosti.

Opirajúc sa o marxistickú teóriu ideového pôsobenia zdôrazňuje, že racionálne ovplyvňovanie človeka sa môže realizovať len vtedy, ak zoberieme do úvahy, že človek nie je bytosť charakterizovaná len rozumom, a preto efektívne pôsobenie na neho nemôže spočívať len v intelektuálnom pôsobení, apeliacii na jeho poznanie. Za racionálny spôsob ovplyvňovania ľudí možno pokladať len ten, ktorý si uvedomuje hranice pôsobenia na ľudský rozum. Človeka nemožno chápať ako bytosť primárne určenú rozumom a rozumovým pôsobením, pretože človek nie je určený vedomím, ale bytím, svojou existenciou v spoločnosti. Človek je priesečníkom a produktom spoločenských pomerov, jeho vedomie je určené jeho sociálnym prostredím, jeho sociálnou skúsenosťou. To znamená, že proces ovplyvňovania ľudí inými ľuďmi, resp. spoločnosťou, reprezentovanou inštitúciami výchovného, ideologického a propagandistického pôsobenia, sa môže realizovať len v rámci spoločenského bytia. „V tomto zmysle žiadne formy a prostriedky ovplyvňovania ľudí, teda ani tie, ktoré boli formulované vedecky a overené vo svojej účinnosti v praxi, nie sú všemocné a pôsobia vždy v médiu spoločenského prostredia (a spoločenskej skúsenosti) a ovplyvňovania ľudí. Ba dokonca by bolo možné povedať, že hlavné ťažisko ovplyvňovania ľudí nespočíva ani tak v priamom pôsobení na nich, ako vo vytváraní takých podmienok ich sociálneho prostredia (podmieňovania, kondicionovania), ktoré sú priaznivé pre vytváranie istých („požadovaných“, „žiadúcich“) postojev, názorov a presvedčení“ (s. 169–170).

Autor zdôrazňuje, že isté predpoklady svetonázoru sa v individuálnom vývoji jednotlivca vytvárajú skôr, ako svetonázor môže nadobudnúť teoretickú podobu. Na základe toho si kladie otázku, kedy sa vlastne v ontogenéze človeka objavuje možnosť vytvárania svetonázoru a aké predpoklady a komponenty tejto tvorby tu vstupujú do hry. Pretože tieto možnosti sa utvárajú už v ranom veku dieťaťa, autor analyzuje detské vedomie a tie jeho momenty, ktoré sa podieľajú na formovaní svetonázoru.

Neodmysliteľným momentom svetonázoru je aj vízia budúcnosti. Pri skúmaní tohto problému ide Cetlovi o miesto a funkciu obrazu budúcnosti vo

v marxizme podmienená tým, že sa tu národ definuje ako jednota „o sebe“ a „pre seba“, t.j. ako jednota, ktorá nie je určená len svojím bytím, ale aj svojím vedomím. Podľa autora „národ je charakterizovaný aj tým, ako sa historicky zvláštne podmienky daného národného spoločenstva — t.j. etnický základ, geografické a iné prírodné podmienky, stupeň sociálnoekonomického a civilizačného vývoja, triedne určenia, väzby a antagonizmy, vonkajšie vzťahy [susedia, nepriatelia, spojenci], špecifický životný spôsob a úloha špecifických tradícií v ňom atď. — premietali do vedomia (či sebavedomia) tohto národného spoločenstva“ (s. 62).

Podľa Cetla pojem národnej povahy je potrebné očistiť od psychologizmu. Marxisticko-leninské stanovisko vyzdvihuje potrebu postihnúť národnej povahy v dejinnej dimenzii, pretože národná povaha je produktom dejín. Proces utvárania a obsahovej štruktúracie národnej povahy, jej transformácie možno vysvetliť len z dejinných udalostí, a nie naopak, t.j. v národnej povaha nemožno hľadať kľúč k vysvetleniu historických udalostí. Ako autor uvádza, „kategória národnej povahy môže byť pre marxizmus zmysluplná, použiteľná a aktuálna, ak bude chápaná v zmysle skutočného historizmu: ako niečo dejinného, dynamického, ako niečo, čo tak či onak, presne či nepresne sprievádza a zrkadlí historický pohyb národného spoločenstva“ (s. 64).

V závere prvej časti práce sa Cetl zaoberá skúmaním vzťahu tradície a súčasnosti. Analyzuje marxisticko-leninské chápanie hodnoty a úlohy tradícií, všima si miesto a pôsobenie tradícií v socialistickej spoločnosti a zamýšľa sa nad vzťahom marxizmu-leninizmu k vlastnej tradícii. Prehlbovanie vedomia bojových a revolučných tradícií vidí predovšetkým v stále sa prehlbujúcej konkretizácii a obnovovaní ich zmyslu. Zdôrazňuje, že „tradícia, pokroková, revolučná tradícia je to, čo žije z minulosti nielen ako spomienka, ale ako súčasť prítomnosti, jej myslenia, jej cítenia, jej hodnotových systémov, noriem, ideálov a pod“ (s. 81).

V druhej časti knihy, nazvanej *Vedomie a hodnoty* sa autor sústreďuje na ďalšie determinanty formovania svetonázoru. Zdôrazňuje, že ako veľmi významný faktor, ktorý výrazne determinuje proces utvárania svetonázoru, vystupujú hodnoty, a to najmä mravné hodnoty. Proces integrácie individua do spoločenských väzieb, ktorého dôležitým momentom je aj svetonázorová integrácia, nevyhnutne vyžaduje od individua, aby si osvojil a interiorizoval systém hodnôt, ktorý v spoločnosti existuje a ktorý sa uznáva za platný. Tento proces osvojovania a interiorizácie nie je pasívnym prispôbovaním sa individua k plneniu systému hodnôt, ale je to proces, v ktorom individuum oživuje a dynamizuje tieto hodnoty.

Cetl si z rozľahlej a komplikovanej problematiky hodnôt všima súvislosť medzi hodnotami a ľudskými potrebami. Ide mu o zvýraznenie jednej stránky tohto problému — o „zhodnocovanie“ t.j. o hodnotovú reguláciu potrieb, o problém racionalizácie potrieb prostredníctvom hodnôt socialistickej spoločnosti. Požiadavka racionalizácie ľudských potrieb, a to v zmysle ich zhodnotenia a humanizácie, vystupuje ako nevyhnutný predpoklad prekonania tendencií konzumnej spoločnosti, ktorá sa stáva stále viac hrozbou pre individuum a perspektívy ľudského rodu. Socialistická spoločnosť má pri realizácii tejto myšlienky teoreticko-metodologické východiská vo filozofických princípoch, o ktoré sa opiera. Podľa autorovho názoru, „tieto východiská možno nájsť už v marxistickom riešení fundamentálneho problému vzťahu človeka

nad problematikou svetonázoru a súvislosťami jeho utvárania a kultivácie. Cetlove úvahy predpokladajú čitateľa, ktorý sa intenzívnejšie zaujíma o problematiku svetonázoru a ktorý sa snaží o systematickú kultiváciu svojho svetonázoru, čitateľa, ktorý je schopný a ochotný zapojiť sa spolu s autorom do premýšľania o tejto zložitej a súčasne veľmi závažnej problematike.

Autor stál pri výklade tejto problematiky pred veľmi komplikovanou úlohou — vyložiť zložité problémy prístupným spôsobom, bez odvolávania sa na literatúru, zaoberajúcu sa touto problematikou a zároveň tieto problémy nezjednodušovať, obohatiť čitateľa o nové poznatky a súčasne ho pozvať, aby spolu s autorom domýšľal niektoré aspekty a stránky súvisiace s formovaním a kultiváciou svetonázoru.

Môžeme konštatovať, že autor sa vyrovnal s touto úlohou so ctou, jeho úvahy nastoľujú problémy príťažlivo, dávajú čitateľovi dostatok námetov na uvažovanie, podnecujú samostatnosť jeho myslenia. Veľmi pozitívne treba hodnotiť aj skutočnosť, že Cetlove úvahy sa neobmedzujú len na reprodukciu poznania, ktoré dosiahlo marxistické myslenie v oblasti skúmania svetonázoru, ale nastoľujú aj niektoré nové otázky a problémy, ktoré nie sú v marxisticko-leninskej teórii rozpracované.

Skúmanie viacerých momentov, predpokladov, determinánt, foriem a prostriedkov utvárania a prehlbovania svetonázoru súčasného človeka autor rozčlenil do troch častí.

V prvej časti nazvanej *Dedičstvo* sa sústreďuje vo svojich úvahách na otázky tých predpokladov a východísk svetonázoru, ktoré majú svoje korene v minulosti a ktoré môže negatívne ovplyvňovať vedomie a potom aj chovanie a jednanie človeka. Ide o povery, predsudky a prežitky. Tieto fenomény sa nachádzajú aj vo vedomí socialistickej spoločnosti, vystupujú však ako niečo, čo je pre socialistické vedomie neprírodné, čo nie je v súlade s formami nášho teoretického myslenia a uvažovania. Povery, predsudky a prežitky sú prejavom „zaostávania vedomia za bytím“, sú dôsledkom konzervativizmu každodenného vedomia. V rámci rozvíjania vedeckého svetonázoru treba proti nim dôsledne bojovať. Významnú a nezastupiteľnú úlohu tu musí zohrať vzdelanie, výchova, ako aj odstraňovanie sociálnych príčin, poverí, predsudkov a prežitkov.

V rámci úvah o predpokladoch a východiskách svetonázoru je veľmi podnetnou autorova úvaha o tzv. národnej povahe. Tematizáciu tejto otázky považuje za neobyčajne aktuálnu, a to tak z teoretického ako aj politického hľadiska. Teoreticko-metodologický význam skúmania tejto otázky je podmienený tým, že umožňuje analyzovať vzťahy a súvislosti medzi sociálnou psychikou a ideológiou, a tak preniknúť hlbšie do problematiky, ktorej sa napriek jej dôležitosti venovala v historickom materializme malá pozornosť. Ideologická a politická aktuálnosť tohto problému spočíva v tom, že sa dotýka najzávažnejších otázok súčasného ideologického boja, v rámci ktorých ako jedna z centrálnych vystupuje otázka národného vedomia, resp. sebavedomia či falošného vedomia.

Existuje skutočne niečo ako národná povaha a je preto oprávnené v rámci marxistickej reflexie spoločnosti používať túto kategóriu? Oprávnenosť a „zákonnosť“ kategórie „národná povaha“ v rámci marxistickej analýzy spoločnosti vidí autor v súvislosti s oprávnenosťou a významnou úlohou kategórie národa v marxizme-leninizme. Legitimosť kategórie „národná povaha“ je

svetonázore, pričom sústreďuje pozornosť na marxistický obraz budúcnosti, ktorý sa stáva motívom revolučnej aktivity.

Predpokladáme, že Cetlove úvahy si nájdu viacero čitateľov, ktorí majú hlbší záujem o problematiku svetonázoru a možnosti jeho kultivácie.

Štefan Šucháň